

דתישבו

פרשת וירא, תש"פ, מספר 1343

קול מבשר ואומר

יאיר ברקאי

לעיתים נוצר מאבק בין שני קולות, ונפש האדם נקרעת בהכרעתם. דוגמה מובהקת לכך היא ברכת הבכורה ליעקב מיצחק אביו. רבקה מצווה את יעקב להערים על אביו כדי לקבל ממנו את ברכת הבכורה, שלדעתה הוא ייעד לאחיו עשיו (בר' כז:ח): "וַעֲתָה בְּנֵי שָׁמַע בְּקֹלִי לְאֲשֶׁר אָנִי מְצַוָּה אֹתָךְ". תגובת יעקב קשה להבנה מבחינה מוסרית: "אוּלַּי יִמְשְׁנֵי אָבִי וְהֵייתִי בְּעֵינָיו כְּמִתְעַתֵּעַ וְהִבְאִיתִי עָלַי קֶלְלָה וְלֹא בִרְכָה" (שם:יב). האם החשש מפני הקללה הוא זה שצריך להרתיע את יעקב מפני מעשה הרמייה? האם לא מתבקש שהצו המוסרי הוא זה שצריך להניאו מלרמות את אביו?!

תגובתה ה"מרגיעה" של רבקה אימו מתמיהה גם היא: "וַתֹּאמֶר לוֹ אִמּוֹ עָלַי קֶלְלָתְךָ בְּנֵי אֶךְ שָׁמַע בְּקֹלִי וְלָךְ קַח לִי" (שם:יג). בדבריה אין כל התייחסות לצד המוסרי, אלא אם נפרש כרשב"ם על אתר, שהיא דוברת בתוקף קול ה' שנמסר לה בנבואה בעת הריונה: "וַיֹּאמֶר ה' לָהּ שְׁנֵי גֹיִם בְּבֶטְנְךָ וְשְׁנֵי לְאִמִּים מִמֶּנֶךָ יִפְרְדוּ וְלֹאִם מְלֹאִם יֶאֱמָץ וְרַב יַעֲבֹד צַעִיר" (בר' כה:כג). העימות בין הקול המוסרי, האוסר על גנבת הדעת, לבין הקול המצווה לצוית לצו האם, מגיע לשיאו בפסוקים הבאים (שם): "וַיִּגַּשׁ יַעֲקֹב אֶל יִצְחָק אָבִיו וַיִּמְשְׁהוּ וַיֹּאמֶר הַקֹּל קוֹל יַעֲקֹב וְהֵיזְדִים יָדִי עָשׂוֹ. וְלֹא הִפְּיָרוּ כִּי הָיוּ יָדָיו כְּיָדֵי עָשׂוֹ אַחִיו שְׁעֵרֶת וַיְבָרְכֵהוּ. וַיֹּאמֶר אֲתָה זֶה בְּנֵי עָשׂוֹ וַיֹּאמֶר אָנִי".

מענה זה ייסר את יעקב זמן רב. עדות לדברינו ניתן למצוא במדרש (שכל טוב [בובר] בראשית פרשת ויצא פרק כט): "ויהי בבקר והנה היא לאה'... כל הלילה קראה 'רחל' והיא עונה, בבוקר צפה בה, והנה היא לאה, אמר לה רמאית בת רמאי, למה עשית כך, אמרה לו ולא כך עשית לאבין, שהיה קורא עשו וענית?!" האם אין המדרש מפנה אותנו לקול המוסר שמייסר את יעקב?

עתה נפנה לקולות הנשמעים בפרשתנו: לאחר שנוכחה שרה לדעת שישמעאל אינו ראוי לרשת את אברהם יחד עם בנה יצחק, היא דרשה מאברהם לגרש את הגר ואת בנה ישמעאל. אברהם התקשה למלא את מבוקשה של אשתו, אך נענה לצו האל שהורה לו לשמוע בקולה: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל אַבְרָהָם אֵל יָרַע בְּעֵינֶיךָ עַל הַנְּעֹר וְעַל אֲמֵתְךָ כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֲלֶיךָ שְׂרָה שָׁמַע בְּקֹלָהּ כִּי בִיִּצְחָק יִקְרָא לָךְ זָרַע" (בר' כא:יב). אברהם, כדרכו, שומע את הקולות ושומע בקולם של הדוברים, והוא גירש את בנו יחד עם אימו. בעת תעייתם במדבר אנו קוראים את הדברים הבאים:

וַיְכַלּוּ הַמַּיִם מִן הַחֲמַת וַתִּשְׁלַף אֶת הַיָּלֶד תַּחַת אֶחָד הַשִּׁיחִם. וַתִּלָּךְ וַתֵּשֶׁב לָהּ מִנְּגַד הַרְחֵק כְּמִטְחוּי קִשְׁתּ כִּי אָמְרָה אֵל אֲרָאָה בְּמֹת הַיָּלֶד וַתֵּשֶׁב מִנְּגַד וַתִּשָּׂא אֶת קֶלְהָ וַתְּבָךְ. וַיִּשְׁמַע אֱ-

רישומו של קול בנפש האדם, אין שיעור לו. תעיד על כך ברכת השופר: "לשמוע קול שופר".¹ שמיעת קול השופר, העומדת במוקד תפילות החג בראש השנה, אמורה להזכיר את שבועת ה' לאברהם לאחר הקרבת האיל בתמורתו של יצחק (בר' כב:טז-ח): "וַיֹּאמֶר בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נְאֻם ה' כִּי יַעַן אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת הַדָּבָר הַזֶּה וְלֹא חָשַׁכְתָּ אֶת בְּנֶךְ אֶת יַחֲדֶךָ... וְהִתְבָּרְכוּ בְּזַרְעֶךָ כָּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ יַעֲקֹב אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ בְּקֹלִי". כפי שכתוב בגמרא (ראש השנה, טז ע"א): "אמר הקב"ה, תקעו לפני בשופר של איל כדי שאזכור לכם עקידת יצחק בן אברהם, ומעלה אני עליכם כאילו עקדתם עצמכם לפני".

הקול מלווה את האדם מראשית דרכו, עוד בהיותו בגן-עדן. לאחר שחטא באכילת הפרי מעץ הדעת, הוא שמע את קול ה' והסתתר מפניו: "וַיִּקְרָא ה' אֱלֹהִים אֶל הָאָדָם וַיֹּאמֶר לוֹ אַיְכָה. וַיֹּאמֶר אֶת קֹלְךָ שָׁמַעְתִּי בְּגֵן וַאֲיָרָא כִּי עִירַם אֹנְכִי וְאַחְבָּא" (בר' ג:י). אמנם, האדם תולה את מחבואו במערומיו, אך פניית ה' "איכָה" מופנית לנשמת האדם, לצד המוסרי שלו ולא לגופו: "הֲמֵן הֵעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לִבְלֹתִי אֲכָל מִמֶּנּוּ וְאַכְלָתָּ?! (שם:יא). האדם מתחבא מפני מצפונו המייסרו על שלא שמע בקול ה' ועבר על ציווי האכילה מעץ הדעת. אפשר להסתיר את הגוף אך לא ניתן להיחבא מפני הקול המהדהד בנבכי נשמתך, קול המוסר המייסר.

גם בנו, קין, נחשף לקול האלוהי, לאחר שרצח את הבל אחיו: "וַיֹּאמֶר מֶה עָשִׂיתָ קוֹל דְּמֵי אָחִיךָ צֹעֲקִים אֵלַי מִן הָאֲדָמָה" (בר' ד:י). הביטוי "מֶה עָשִׂיתָ"?! מקביל לביטוי "איכָה"?! כלומר, יש כאן פנייה לצד המוסרי של האדם, ללוו נפשו, על כך שלא ציית לקול ה' שהזהירו מפני יצרו הרע: "הֲלוֹא אִם תִּיטִיב שְׂאֵת וְאִם לֹא תִיטִיב לַפֶּתַח חַטָּאת רִבֵּץ וְאֲלִיךָ תִּשְׁוֹקְתוּ וְאַתָּה תִּמְשָׁל בּוֹ" (שם:ו). שמעת את הקול המתרה, אך לא הפנמת את המסר המוסרי, ועתה "קול דְּמֵי אָחִיךָ צֹעֲקִים אֵלַי מִן הָאֲדָמָה"; קול האובדן האיום של הבל ושל צאצאיו שאמור היה להביא לעולם.²

* ד"ר יאיר ברקאי הינו ראש מכללת ליפשיץ לשעבר. הדברים מוקדשים לזכרו של אחי משה צבי בן ר' שמואל ושרה קיילה ז"ל, שנפטר בעת כתיבתם. בגלל קוצר היריעה דבריי מתייחסים רק לספר בראשית.

1 ידועה דעתו של ר"ת (מובא ברא"ש פרק ד', אות י) שפסק שיש לבדוק "על תקיעת שופר". הרמב"ם, לעומת זאת, כתב בכותרת להלכות שופר: "יש בכללן שלוש מצוות עשה... לשמוע קול שופר". וכך מסתבר גם מהמשנה (ראש השנה ג, ז): "מי שהיה עובר אחורי בית הכנסת ושמע קול שופר... אם פוון ליבו יצא". ברור שלפי משנה זו השמיעה היא המשמעותית.

2 רש"י על אתר: "דמו ודם זרעיותיו".

ראתה הגר את המלאך בפעם הראשונה כדי להשיבה אל ביתו ובעבורו באה הנבואה... עתה להגר להצלת בנו.

כלומר, הקול האלוהי לא בא אל הגר, אלא כדי לקיים את ההבטחה לאברהם: "ולישמעאל שמעתיך הנה ברכתי אתו והפריתי אתו והרבייתי אתו במאד מאד שנים עשר נשיאם יוליד ונתתיו לגוי גדול" (בר' יז:כ). לפי זה, גירוש הגר ושמעאל נועד להגשים את ההבטחה שניתנה לאברהם וגם את זו שניתנה להגר אודות ישמעאל, שהרי היא לא הייתה יכולה להתממש כל עוד ישמעאל מצוי בבית אברהם.

ג. ישמעאל

"וישמע אלהים את קול הנער ויקרא מלאך אלהים אל הגר מן השמים ויאמר לה מה לך הגר אל תיראי כי שמע אלהים אל קול הנער באשר להשמעת קולו של ישמעאל. יש הסבורים שאף הוא השמיע קולו בתפילה, כגון רש"י: "את קול הנער" – מכאן שיפה תפילת החולה מתפילת אחרים עליו, והיא קודמת להתקבל" (וכן רד"ק ומלב"ם).⁴

יש המפרשים שהקול שנשמע במרומים, הוא הקול הפנימי, קול המוסר, כדברי אברבנאל על אתר: "ועם היות שהנער לא היה קורא ולא צועק הנה אמר וישמע אלהים את קול הנער" ע"ד 'קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה' כי מיתתו של הבל היתה הצועקת. כן הדוחק והצער שהיה לישמעאל בו היה הקול ששמע אלהים".

היוצא מדברינו הוא, שלעיתים הקול נמסר במילים, אך לעיתים הוא אינו מתומלל, ועם זאת הוא נשאר משמעותי. אשר על כן, אנו מבקשים בתפילתנו: "שמע קולנו ה' אלהינו, אב הרחמן חוס ורחם עלינו, וקבל ברחמים וברצון את תפלתנו".

אנו מבקשים שבקשותינו תתקבלנה, בין אם הן מנוסחות במילים הכתובות בסידור ובין אם הן אינן מועברות במילים כתובות, אלא ב'קול', בין אם הוא שלנו או של הכלל. כבקשת המשוררת זלדה:⁵

השמענה קולך
ברכות השחר האהובות
בתוך הנגה
השמענה קולך העמק.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

להים את קול הנער ויקרא מלאך אלהים אל הגר מן השמים ויאמר לה מה לך הגר אל תיראי כי שמע אלהים אל קול הנער באשר הוא שם (בר' כא:טו-טז).

שלושה קולות מוזכרים כאן, וננסה לעמוד על טיבם.

א. הגר

"ותשא את קלה ותבך". אם מדובר רק בהבעת צער על בנה ועל המצב שאליו נקלעה שלא בטובתה, הרי שהכתוב כבר הזכיר את בכייה שבוודאי מתאר נאמנה את הרגשתה. אולם בנוסף לבכי נאמר ש'נשאה קולה'. מה מביע קולה של הגר? האם הוא מביע אכזבה מאי קיום ההבטחה שניתנה לה ע"י המלאך במפגש ליד הבאר בעת מנוסתה משרה? "ויאמר לה מלאך ה' הרבה ארבה את זרעך ולא יספר מרב. ויאמר לה מלאך ה' הנה הרה וילדת בן וקראת שמו ישמעאל כי שמע ה' אל עניך. והוא יהיה פרא אדם ידו בכל ויד כל בו ועל פני כל אחיו ישפן" (בר' טז:י-יב). כדברי המדרש (ילקוט שמעוני לפרשת וירא, רמז צד): "אמר ר' ברכיה כמטחת דברים כלפי בוראה. אמרה אתמול אמרת לי 'הרבה ארבה את זרעך' ועכשיו הוא מת בצמא".

ושמא קולה מביע כעס רב על אברהם אישה שנענה לדרישת אשתו שרה וגירש אותה ואת בנו למדבר, עם לחם וחמת מים בלבד? הייתכן שכעסה מביאה לידי רצון של נקמה באברהם? כך אברבנאל כותב בפירושו על אתר:³ "באה הנבואה הזאת להגר בעבור אברהם כדי שלא תתיאש מהנער ותעזבוהו. כי בראות הגר שגורש בנה מבית אברהם בבוז ובקלון כמעט שנתאכזרה עליו ונתיאשה, ואולי שבחימה שפוכה השליכתהו תחת אחד השיחים באמרה שאם עזבו אביו למה תחוש עליו היא יותר ממנו, ושעל כן היתה בוכה וצועקת על רוע מזלה וכמתרעמת על אברהם".

ב. מלאך ה'

אברבנאל מסביר בפירושו את הקול האלוהי, בהתגלות מלאך ה' להגר, בדרך הבאה:

ולכן שמעה הדבור האלהי 'מה לך הגר אל תיראי כי שמע אלהים את קול הנער באשר הוא שם'. כלומר, מה לך הגר שתצעק(י), האם חשבת שימות הנער בצמא אין הדבר כן כי עם היות שלא ישמע אלקים בקולך לרחם עליו בזכותך הנה שמע אלקים את קול הנער באשר הוא שם מהצער והדוחק.

כלומר, מלאך ה' מנהיר להגר שאמנם ה' יושיע אותם במצוקתם, אך לא בזכותה, אלא בזכות הנער ברחמי עליו.

אברבנאל מציין בהמשך שההצלה באה בזכות אברהם, ומנמקה בדרך הבאה:

וחשש ית' שמא תעזוב את ישמעאל וגם שתנשא לאדם אחר וישוב ישמעאל לבית אביו או יצטרך אברהם לשים לבבו עליו כי לא יניחנו משולח ונעזב במדבר, לכן בא המלאך לחבב את ישמעאל בעיני הגר ולצוותה ולזה אמר "קומי שאי את הנער והחזיקי את ידך בו כי לגוי גדול אשימנו" וכל זה כדי לקיים מה שנאמר לאברהם על ישמעאל בנו שהוא ישגיח בעיניו. הנה א"כ בזכות אברהם ובעבורו

4 במדרשים "שכל טוב" ו"לקח טוב" מובא שישמעאל התפלל.
5 זלדה/אל תרחק/ עמ' 121/קיבוץ בארי תשל"ה.

3 וכן מפרש גם רבי יצחק קארו (1458-1535 ספרד), בעל 'תולדות יצחק' בפירושו לקטע שבו אנו עוסקים.